

چەمكى فەلسەفەى پراگماتىزم لە پەرودەى ھەرىمى كوردستاندا - ديوپى وەك نموونە

بەختيار ئىبراھىم فەتاح

كۆلىژى پەرودەى بنەرەت، زانكۆى سلێمانى، سلێمانى، ھەرىمى كوردستان، عێراق

ئەم تووژىنەوويە دا بەشكراروہ بۇ سى تەوہرى سەرەكى تەوہرى يەكەم كىشەو گرنكى و ئامانج و بوراەكانى تووژىنەوويەكەو پىناسى چەمكەكانى لەخۆى گرتوہ، تەوہرى دوہم تەرخانكاروہ بۇ شىكردەنەوويە پراگماتىزم و تووژىنەوويەكانى پىشوتەر، تەوہرى سىنەم پىنكەتوہ لە سى خالى سەرەكى كە برىتەن لە (پەرودەكار، فێرخواز و پرۆگرام) لە كوتايىدا ئەنجامەكان و لىستى سەرچاوەكان خراوئە روو.

كليە وشەكان: پراگماتىزم، پەرودە، جۇن ديوپى، خوئىندى، سىستەمى پەرودە.

1- پىشەكى

باشتر وايە تاكى كورد ھەلۆئىستەيەك بكات، بۇ دارشتنەوويە سەرلەنوئىكردەنەوويە تاكى پەرودەى تەندروست، ھەرچەند ئەم پرۆسە دور مەوداوا تاقتە پرۆكۆن و بەئەرەكە، بەلام موزە بەخشە بەداھاتووي گەل و نىشتان، پىموايە پرۆسەى چاوپىنداخشەنەوويە وەرچەرخاندى پەرودەى ھىچى كەمتر نىە لە دارشتنەوويە رزىمى راميارى، لەم ھەلومەرجە دژوارەدا، بۇ ئەوہى پەرودە بكرىتە پرۆسەى ژيان، ئەوا پىپوئىست دەكات، كە گرئىراوى مەسەلەكانى ژيان بىت، ئەوا پىپوئىستە وشيار و ئاگادار بىت و مەرجەكانى گەشەسەندن و فێركردن و بەدەستپىنانى شارەزايەكان، وە بۇ ئەوہى پرۆسەى كۆمەلەيەكى بىت ئەوا دەخوازىت ئاوتە بوون و كارلئىكى كۆمەلەيەتبايە لە خۆگرىت لە كەشوھوايەكى دىموكراسىيانەى تەندروستىدا (ئەلحاج، 2008، ل 162). لە ھەموو بەشەكانى فەلسەفەى ديوپى لە تيورى پەرودەو فێركارى دىموكراتىكدا لە پال يەكترا دادەزىن، ئەگەرى پراگماتىزەبوونى پرۆگرامى كارى كۆمەلەيەتبايەكى پەيوەندى بە راستى و دروستى ئەو تيۆرەيەوويە ھەيە خواستى ديوپى شىكارىيەكى وريايانەى دامەزراروەكان بوو لە لاين ئەو پىباو ئافرەتەنەى كە وانەى تيورى تووژىنەوويە، يان خوئىندەوويە (لېنكستەر، 2007، ل 569).

پوختە: بەدرىژاى ميژوو كۆمەلگاي مرۆيى توشى چەندەها گىروگرت و ئارايشەى جوراوجور بۆتەو، ھەندىكيان شاياى چارەسەركردنىكى ھەنوگەين، بەلام ھەندىكيان بەردەوام شان بەشانى كۆمەلگا دەروات بە فۆرم و شىوہى جباواز لە رووى چەندىتى و چۆنئىيەو.

يەككىش لەو كىشە سەرەكايەى بەردەوام روودەن لە ھەرىمى كوردستاندا، كىشەى پرۆسەى پەرودەو فێركردنە، وەك ئەوہى، كە ئەم كىشەيە بە بالايىدا برايت لەم كۆمەلگايەدا، ھەردەم بە بەردەوامى ھەرسالە و بە جۆرو شىوہەيەك خۆى دووبارە و چەندبارە دەكانەو، بە بى ئەوہى چارەسەرىكى زانستى و گونجاو رپشەيى لە بار كە بگوئىت لەگەل دا كەوت و ئاوتە بىت بە رەوہوى پىشكەوتى كەلاند.

تووتر وەك پەرودەكارىك بۇ نزيكەى چواردەيە يە ئاگادارە لە نزيكەو بە رەوشى پەرودە و فێركردن. سال بە سال كىشەو نەھامەتبايەكان روو لە زيادبوئايە، ھۆكارەكان زۆر و ھەمچەشەن، لە سەروو ھەموويانەوويە سالانە ھەموو ناوئەندەكانى خوئىندى بە زانكۆشەوويە ژمارەيەكى پىشومار لە فێرخوازەردەچوئىن بە بى ئەوہى ئەم فێرخوازەنە بتوان بىن بە ئەندامىكى كارى ئەم كۆمەلگايەيە و بتوان تواناوارامەيى و لىھاتووي خويان لە كايە زانستى و ماريقيەكاندا ئەزموون بەن . ھۆكارەكەش ديارە چونكە سىستەمى ناوئەندەكانى خوئىندى ھەرىم زياتر گرنكى بە لاينى تيورى (زارەكى) دەدرىت زياتر لە كردارەكى (پراگماتىكى) ديارە ھىچ يروكەيەك مانا و بەھاي نايت، ئەگەر وابەستە نەبىت بە ئەزمون و تاقىكردەوويە كردارەكى لە ژيانى فێرخوازن دا. ئەم تووژىنەوويە بە ھەولئانئىكى زانستى، كە ئامانجى دەستپىنانى لاينەكانى پرۆسەى پەرودەو فێركردن، بە گەرانەوويە بۇ گرنكيدان بە فەلسەفەى پراگماتىشم. (پراگماتىزم جەختكردەنەوويە لەسەر بەھاي كارکردن و ھەولئان بۇ بەدەستپىنانى زانبارى) وانا ھزرىك كە شايستەى پراگماتىزەكردن بىت، چونكە پرۆسەى پەرودەو فێركردن نەك ئامادەكارىيە بۇ ژيان، بەلكو خودى پرۆسەى ژيانە، جەختكردەنەوويە لەسەر بەھاي كارکردن و ھەولئان بۇ بەدەستپىنانى زانبارى.

ب. ناسینی ناوهرۆك و چه مکی (پراگاتیزم) به هاو زمانانی کوردی به گشتی و پهروهرده کار به تاییتی.

ت. خستنه پرووی که موو کورتیه کانی پهروهرده که خۆی ده بیستنه وه له پهروهرده به کی سونه تی و ههنگاونان به رهو فلهسه فهیه کی پهروهرده بی ئەزمونگه رایی.

ث. گۆرینی سیستهم و پرۆگرامی پهروهردی له ههرینی کوردستان دا، چونکه جیهانی ئیمه بهردهوام له گۆراندایه و ئەندیشه کانی ئیمه بهردهوام له گۆراندا (رهئوف و ئەوانی تر، ۲۰۱۷، ل ۳۳).

4-1 بواری توێژینه وه که:

أ. بواری مرۆی: توێژینه وه که هه موو دامه زراوه کانی پهروهرده دهگرته وه.

ب. بواری شوینی: پهروهردی ههرینی کوردستان.

ت. بواری کات: (۱ - ۲ - ۲۰۲۰) (۱ - ۹ - ۲۰۲۰)

5-1 شیکردنه وهی چه مکه کان:

پهروهرده

جۆن دئویی: پرۆسه ی پهروهرده ئاماده کدن نییه بۆ دواڕۆژ، به لکو پرۆسه به که بهردهوام له گه ل ژياندا درێژهی ههیه (موحه مه د، ۲۰۱۹، ل ۲۰).

پیناسه ی ئالانی: پهروهرده کاری گونجاندن و کارلێکی فێرخاوا و ئەو ژینگه یه که ئەو فێرخاوه ی تیدا ده ژێ، یاخود پهروهرده کرداری گونجاندن له گه ل ژینگه ی ده وره ردا (ئالانی، ۲۰۱۵، ل ۲۴۸)

پیناسه ی کومه لایه تی: بایه خ به بوژاندنه وه ی توانایه جۆر به جۆره کانی مرۆف ده دات، به ئامانجی ته وا کردنی لایه نه کانی که سایه تیه که ی (په تی، ۲۰۰۰، ل ۲۰۲).

پیناسه ی حه مه ده مین: بریتیه له پرۆسه یه کی سیسته ماتیک گشتگیر و مه به ستدار ئامانجی راهینان و په ره ییدانی توانا کانی تا که له پرووی (جهسته ی، ئەقلی، ده روونی، مه عریفی ره فتاری، سۆز داری و کومه لایه تی)، به یینی ئامانج و پلانی دیاریکراو، بۆ ئەوه ی تا که له کۆتاییدا سودی بۆ خۆی و کومه لگه که ی هه بی ت (حهمه دئه مین، ۲۰۱۸، ل ۱۲).

پیناسه ی ریکاری: پرۆسه یه کی فێرکاری به درێژای ته مه نی مرۆف به رده وامه، به ئامانجی پینگه یاندنی تاکیکه ی به سود بۆ راژه ی خۆی و مرۆفایه تی.

پراگاتیزم Pragmatism

پراگاتیزم وه که چه مکه پیناسه یه کی گشتگیر و دامه زراوی بۆ نه کراوه، ئەمهش بۆ ئەو جۆر و جۆریه ده گه رته وه که له به ره ته فیکریه کانی ئەم ئایدا یه دا هه یه، بۆیه هه ولدان بۆ دۆزینه وه ی پیناسیک، که هه موو لایه نه کانی ئەم ئایدا یه بخته روو کاریکه سه خته،

1-1 کیشه ی توێژینه وه که: به کی که له و کیشه و گرفته فره ره هه ندانه ی به درێژایی میژوو به ره رووی هه موو کومه لگایه که ده بیته وه کیشه ی پهروهرده و فێرکردنه. گۆرین و دیاریکردنی سیستی پهروهرده بیوسته به به رده وامی له گۆران دا بی ت، بۆ گونجاندنی له گه ل داها تووی کومه لگایه کی مۆدیرن دا.

ئه گه ر ها توو پهروهرده با به تیا نه و هاوچه رخانه نه بوو له گه ل سه رده می (نیستا) و (ئاینده ی) قوتایی دا ئەوه مانای وایه دیسانه وه پهروهرده له سه ر بناغه یه کی تیۆری و خه یالی په تی یه و ناچیتنه چوارچینه ی ژیا نی کرداری و پراکتیکه وه، ته نها فلهسه فه یه کی نوسراوی سه ر لاپه ره ی کتیه مه نه جیهی کان ده بی ت (ئالانی، ۲۰۱۵، ل ۱۱۵).

دئویی جه خت له وه ده کاته وه، که بیوسته له سه ر نه مایه شکردنی چۆنیه تی کیشه که، کیشه ئەگه ر به باشی غمیش بکریت ده بیته هۆی چاره سه رکردنی نیوه ی کیشه که (الزهره، ۲۰۰۵، ل ۱۲۹).

دئویی وایده یینیت، که بیوسته کیشه کان دیاریکری، چونکه به کی که له مه رجی بوونی کیشه که، شیکردنه وه و دیاریکردنی، ئیمه به یی بوونی کیشه ی دیاریکراو و وه که ئەوه وایه دروومان بکه نه له تاریکیدا (الزهره، ۲۰۰۵، ل ۱۲۹).

2-2 گرنگی توێژینه وه که: پرۆسه ی پهروهرده و فێرکردن پرۆسه یه که ی درێخایه نه و به رده وامه له گه ل ته مه نی مرۆف دا، کرداریکی کومه لایه تی و ئابووری و سیاسیه، باشتین هۆکاره بۆ پهروهرده کردنی تاکیکه ی سوود به خش به مرۆفایه تی، وچاندن و چه سپکردنی چیه تی به ها و مۆرالی غمونه یی له نه وه کانی داها توو دا.

أ. ئەو رووداو گه له ی له م دوا یه دا روویاندا له جیهان به گشتی و ههرینی کوردستان به تاییتی، پهروهرده و فێرکردنیش به شیک بووه له و گۆرناکریه، نیستا به رون و ئاشکرا ده رده که ویت که به و لئشاوه ی فێرخاوا نه که ناتوان له بازاری کاردا وه که بیوست کار بدۆزه وه، چونکه له کوردستان دا هیچ گرنگی نه دراوه به گرنگی فلهسه فه ی پراگاتیزم له پهروهرده دا، ئەویش به ستنه وه ی فێرگه یه به ژیا نی فێرخاوا نه وه.

ب. فلهسه فه ی پهروهردی پراگاتیزم پینان ده لیت گرنگ نییه سالانه به لئشاوو فێرخاوا نه ده رچینیت ته نها له پرووی تیۆریه وه دوور له پراگاتیزم (رینازی کرداره کی) یان (رینازی سوودخوا).

ت. گرنگی دان و پیداجوونه وه به دارشتنی فلهسه فه یه کی مۆدیرن و دوور له هه موو دۆکایه کی هزری چه سه ستوو.

ث. گرنگی ده رخستن و به گه رختن و پیداه کردنی چه مکی پهروهرده لای دئویی له ههرینی کوردستان دا.

3-3 ئامانجی توێژینه وه که: ئەم توێژینه وه یه هه ولدایه که بۆ تیکه یشتنی فلهسه فه ی پهروهردی لای زانا جۆن دئویی، ئەویش له م خالانه دا خۆی ده بیستنه وه:

أ. ناساندنی بیروا پهروهردیه کانی دئویی و زانا و رۆشنییرانی پهروهردی به کومه لگای کوردی.

نهم ولاته زينگه و ناماده باشي تيدابوو بؤ بهرجهسته کردنی نهم ريناز هزريه تازه به. دواي نهمون کردن و وابسته بوون له زوريه و لاتانی جياندا بؤته په پيرمو و پروگرام له ژياندا.

وشه ي پراگاتيزم به سنی قوناغدا تيه پيوه:

ههريه که لهم فهيله سوفانه له گوشنيگايایيکي تابه ته وه تيروانينيان هه بووه بؤ نهم ريچکه فهلسه فييه.

۱- تشارلز بييرس: کاری بهرهمدار پيوهري راستی و دروستی پاکان دهرباری سودی نهم راستيه ن.

۲- ويليم جيس: ناراسته ي بيرکردنه وهی خوی روي له (کار و داهانوو) کردبوو. نهم وای بؤ ده چوو پيوهري راستيه قينه ي گوتراو نهم دهرته نجامانه به که له هه لسوکه وت و باشتکردنی ژيانی گشتياندا به دهستی دهين.

۳- جون ديوبي: دوو زارواي به کاردهين.

أ. (رينازي نامزای)، يا خود هوکاري، مه بهستی لهم زاروايهش به های نهرکداريتي ژميريه.

ب. رينازي نهمونگهري، مه بهستی نهم شماره زاي و ليزانينه به بؤ وده سه پينانی زانباري و چاره سري نهم کيشانه ي دینه سهر ريگه ي تاك و کومل (نه لاج، ۲۰۰۸، ل ۱۵۹ - ۱۶۰).

باشتره نهم پرسيا ره سهره کيهی دهني به بنه مايه ي که اخلاقي دياريه کين (چون وابکين هزر و بيرمان روون ييت؟) هه ميشه له پراگاتيزمدا کايه کان به نه نجامه کانين ده پيورين. نهم گه چي فهلسه فهی کار هه ردم بهرژومندی خاوند کار له نهم زرده گري به لام نازادي جووله ي کارکه ر جورنيگ له گروه له سهر نهمه ي تا چند که سه کان بؤ گيشتن به نه نجامي باش ره فتاري جوان و هواسه نگ دهرته بهر (حوسين، ۲۰۱۸، ل ۲۸۵).

به لای زورينه ي بيرمندانوه، جون ديوبي داده نيٹ به لوته کی هزري فهلسه ي و په روه رده ي و کومه لايه ي له سه ده ي بيسته مدا، به تاييه ي له هزري فهلسه فهی په روه رده ي و رژئاوادا، نهمه ش جهخت کردنه وه به له وهی، که ديوبي له لوته کی هزري په روه رده ي جيانيه (سلطان، ۱۹۸۳، ل ۱۹۳).

بؤ نيکه ي حوت ده يه يه ديوبي فهيله سوف و زانای دهر و ناسی و په روه رده کار که به تاسه وه وک پيوستيه وک وولاتان له سهر ناستی جياندا به دواي بيرورا و نامانجه پراگاتيه کانيندا و لن. گرنگي نهم فهلسه فهی له سنی چه مکدا خوی ده بينته وه، نهم وانش برينين له ديوکراسی و په روه رده و زانست. نهم کاره يشی له پيناوی دروستکردنی پروگراميکدا بوو که گرنگي ددات به به های چالاکيه کانی تاك له ناو کومه لگه دا.

هه روه ها پراگاتيزم شتوازيکی کارکردن و فرمان به جينگه باندنه نهم بهرنامه يه ي پروتی عه قی، جا نخی بيروراکان له خود و سروشتی خویان ترازوه و چوه ته قالی نهم ناکامه کرداره کيهانه ي ليين ده که ويته وه، هه روه ها راستيه قينه (الحقیقه) به راده ي گونجاوي له هوشی ناوه زماندا به ند نيه، به لگو راستيه قينه ي بيروکه به وه دهرده که وی که تا چ راده يه که به ره وه یی کرداره کيان دهبات. هه روه ها به راده ي نهم سووده ي پينانی ده که يه نيٹ (محمده، ۲۰۰۱، ل ۳۰).

جون ديوبي وایده بينيت که پالنهر کارناکات بؤ دامه زراندي کومل، به لام ريخراوی کومه لايه تيه که پالنهر دروست ددکات، ده نيٹ که مندال هه مه کيه يی ئورگانيه، هزري و کومه لايه ي و مؤرالی و فيزيکيه. پيوسته له سهر مندال له دوو توپی کرداری په روه رده روو په روي ژيان بينته وه له کومه لگا گه وره که دا، نهمه ش له ده ستينيشخه ري

باشترين به لگه و نمونه ش نهم کاره يه که (نارسر لوغوی) له سالی (۱۹۰۸) دا نهم نجامداوه و توانی سيزده مانای جياواز بؤ پراگاتيزم بدوزيته وه. که هه نديکيان دژ و بيجه وانه ي هه نديکی تريان بوون (عيز، ۲۰۰۸، ل ۱۲۳).

پينا سه ي محمه د: فهلسه فه يه کی زانستيه و له کرؤکی ماترياليزمه که ي سه ده ي بيسته مدا سه ري هه لدا، پراگاتيزم به رهوت سه رمايه داره و له نهم ريکا په يدا بووه، به په ره سه ندنی ريره وه کانی پشکيني زانستی و روانينه ريلاليزمه کانی هاوچه ره وه به ند بوو. وانا کاری سووده خش يان ئيشکردنی به سوود ده به خشی، مه به ست له پراگاتيزم ريره ويکی زانستيه زياتر له وه ي فهلسه فه يه کی ميتافيزيکی ييت (محمده، ۲۰۰۱، ل ۲۹ - ۳۰).

پينا سه ي الحاج: ناوانگی نهم فهلسه فه يه سه رتاسه ري جيهانی گرتوه، ته نانه ت ببوه فهلسه فه ي سه ره کی و بنه رقی له بواری په روه رده نهم له نهم ريکا، به لگو له زورنيگ له و لاتانی ديکه ي جيهان (الحاج، ۲۰۰۸، ل ۱۵۹).

پينا سه ي محمه د: به شتويه ي گشتی برينيه له وه ي که نهمونی مرؤف و دهرهاويسته کانی گه شته به راستيه قينه ي، وانا نهم شتانه ي که له ريگه ي هه سه ته کانه وه هه ستيان پينه که ين. نامانگه يه ننه نه نجامه کان به ي گرتنه به ري لايه ي پراکتيک (محمده، ۲۰۱۲، ل ۶۰).

پينا سه ي قهره چه تانی: نهم فهلسه فه يه وای له نهم ريکيه کان کرد که گرنگيه کی زور به نهمون و ژيانی پراکتيکی بدن و ته نها بروايان به نهم بيروباوه پانه وه هه نيٹ له دواي پراکتيزه کردنيان له ژيانی واقعيديا، سوود و قازانجيان بؤيان هه يه. نهم جوړه که سانه به رده وام له مللانتيدا بوون له گه ل سروشت و به رده وام له هه ولی نهمه دا بوون، که به هيز و توانای ده ست و بازويان، نهم سروشته بجه نه ژير کونترولی خویان بؤ خرمنه ي خویان و کومه له که يان به کاری به ين (قهره چه تانی، ۲۰۱۴، ل ۶۵).

پينا سه ي ريکاری: ميتودی تويزينه وه ي زانستيه، که گرنگي ددات به به شه کانی زانستی فهلسه فه و پرؤسه ي په روه رده و ديوکراسی، هه ر هزريگ گوزارشت له داکه وت نه کات به های نيه، پيوسته زينگه ي فيرگه به سه رتته وه به زينگه ي داکه وتی کومه لايه ي و پراگتيزه بکريت به سه ري دا.

2- ليکدانه وه ي مانای پراگاتيزم و تويزينه وه کانی پيشتر

1-2 مانای پراگاتيزم:

ناويکه وه گيراوه له بيژه ي يونانی پراگ (Pragma) به مانای کار، هوکاري هه لباردی نهم وشه يه ده که ريتته وه بؤ (Prtipn) به مانا (دروستکردن) ديٹ. ده کريت به م وانا تابه نش نيٹ وهک (جالاک، پرؤسه، ده سه به رکردن، په يوه ست به بنچينه ي بابه ت)، وانا ي ناوه روکيش، کاراي و کارکردنی گشتيه، پراگاتيزم وهک زانسته، و ده توانيٹ به کار بينزيٹ و وه لامداته وه، نهمه ر وه لامنه داته وه و کاریگه ري نه نيٹ، وه لای ده نيٹ (ره ئوف و ئه وانی تر، ۲۰۱۷، لا ۴۸).

له کوتايدا توتیزه ههستاه به شیکردنه‌وهی دور مه‌ودای فلسفه‌هی په‌روه‌دهی دیویی له گرنکترین پاشاوه‌کانی و کاریگری له‌سه‌ر داهاتووی په‌روه‌دهی هر ولاتیکی نو‌یخوازدا.

۲- توتیزنه‌وهی (صفاء عبید)، (۲۰۱۵ - ۲۰۱۶)، (فلسفه‌ التریبه عند جون دیوی)، کلیه‌ العلوم‌ الانسانیه و‌ الأجتاعیه - جامعه‌ قاصدی‌ مباح‌ ورقلة.

توتیزه ههستاه به دیاریکردن و شیکردنه‌وهی ناوه‌رؤکی توتیزنه‌وه‌که‌ی، که خۆبیدینه‌وه‌ له‌ مانا و چه‌مک و بنه‌چه‌ی ژینگه‌ی فلسفه‌هی زانستی پراگاتیزم. هه‌روه‌ه‌ه‌ستاه به تاوتو‌یکردنی فلسفه‌ه و بیروبو‌چوونه‌ په‌روه‌دهی و فیرکاریه‌کانی دیویی.

له کوتايدا توتیزه ههستاه به دیاریکردنی په‌یوه‌ندی پروگرامی فلسفه‌هی په‌روه‌ده و فیرکردن به پراگاتیزمه‌وه، و چۆنیه‌تی چاره‌سهرکردنی چه‌مکی قوتابخانه و په‌یره‌وکردنی سروش‌تی بابه‌تی زانستی لای دیویی.

۳- توتیزنه‌وهی (تیرس حبیبه)، (۲۰۱۱-۲۰۱۲)، (فلسفه‌ التریبه عند جون دیوی)، دراسة‌ تحلیلیه‌ لعلاقة‌ المدرسه‌ بالمجتمع، العلوم‌ الأجتاعیه - قسم‌ الفلسفه - جامعه‌ وهران.

ئامانجی توتیزه له‌م توتیزنه‌وه‌یه بریتیه له‌ تیگه‌یشینیکی میژووی بۆ چه‌مکی میژووی په‌روه‌ده و خۆیندنگا وه‌ک خالی ده‌سپیکیک بۆ چوونه‌ ناو فلسفه‌هی په‌روه‌ده لای دیویی، هه‌روه‌ه‌ شیکردنه‌وه‌ی شیوه‌ی گشتی پراگاتیزم له‌ بنه‌ما و دامه‌زرینه‌رانیدا، و په‌یوه‌ندی فلسفه‌هی په‌روه‌ده به قوتابخانه‌ی ترادیشنه‌اله‌وه.

له کوتايدا توتیزه ههستاه به گرنکیدان به بنه‌ما سه‌ره‌کیه‌کانی قوتابخانه‌ی ئەزمونگه‌ری که دیویی کاری له‌سه‌ر کردوه. وه گرنکیدان به چاکسازی و تازه‌کردنه‌وه‌ی چه‌مکی په‌روه‌ده و فیرکردن و به‌ستنه‌وه‌ی به پیشکه‌وتنی کومه‌لگاوه.

3- په‌روه‌ده و فیرکردنی پراگاتیزم:

په‌روه‌ده و فیرکردن میژووییه‌کی دیرینی هه‌یه، له ئیستادا بووه به یه‌کیک له هه‌ره‌ خاله‌ گرنکه‌کانی دامه‌زراندن و داهاتووی کومه‌لگا، نه‌گه‌ر هه‌ر تاکیکی ناو کومه‌ل بگریت پیوستییه‌کی نه‌پراوه‌ی هه‌یه به‌وه په‌روه‌ده‌یه‌ی، که بۆی ده‌ره‌خسیت. یه‌کیک له بنه‌ما سه‌ره‌کیه‌کانی په‌روه‌ده بریتیه له‌ هه‌ر سه‌ ره‌گه‌زی (ماموستا، فیرخواز، پروگرام)، که‌واته گه‌ر کاتیک ئەم ره‌گه‌زه سه‌ره‌کیانه فه‌راهه‌م بێت. پرۆسه‌ی په‌روه‌ده به‌رده‌وام ده‌بیت، لێره‌دا دیننه‌ سه‌ر باسکردنی ئەم ره‌گه‌زانه:

3-1 ماموستا (په‌روه‌ده‌کار):

پیوسته ماموستا خاوه‌نی هه‌موو خسه‌لته‌تیککی مرؤفانه‌ بیت، توانای هه‌بیت، خۆی بکوئنجینیت له‌گه‌ل هه‌موو ژینگه و مرؤفیکدا، به تاییه‌تی له‌گه‌ل فیرخوازاندا، په‌روه‌ده بکاته پرۆزه و ئامانجی ژیان.

به برۆی دیویی رۆلی ماموستایان بریتیه له‌ یارمه‌تیدانی فیرخوازن، به‌مه‌به‌ستی گه‌شه‌ی عه‌قلانی و فیرکردن، له‌به‌ر ئەوه‌ ئەمرکی ماموستایه، که یارمه‌تی فیرخوازن بدات به ئەزمونه‌کانیاندان چینه‌وه و ئەزمونی نوئ وهریگرن (ره‌ئوف و ئەوانی تر، ۲۰۱۷، ل ۴۴).

له روانگه‌ی دیویدا خۆیندن له‌سه‌ر بنه‌مای ریکه‌وتنی ئیوان ماموستا و قوتاییدان رینگ خرابایه (لیدمه‌ن، ۲۰۱۴، ل ۶۹).

دیویی نیشان ده‌دات له به‌کاره‌ینانی وشه‌ی که‌سیتی له‌جباتی (پالنه‌ر) (رشوان، ۱۹۸۵، ل ۱۹۸).

باوه‌ری دیویی جوړیکه له پراگاتیزم، داوای ده‌کرد *Functionalism*، Instrumentalism به مانا زانستی ئامرازای یان کرداری له داواکاریه‌کانی ژیان. دیویی یه‌کیک بوو له بانگه‌شه‌کارانی کاریگری زۆر به برۆی هه‌زی و رۆحی دیموکراتی (یوسف کرم، ۱۹۶۲، ل ۴۲۵).

لێره‌دا باوه‌ری دیویی (ئامرازگه‌ری) مانای وهرگرتنی هه‌ز و ویناکردن و گرمانه و شتی تر له ئامرازه‌کان بۆ گه‌یشتن به ئامانجی دیاریکراو، به‌کاربردنی بینگه‌کان به ئامانجی چاره‌سهرکردنی کیشه‌کان. زانستی لای دیویی ئامرازگه‌راییه، نه‌ک راستی چه‌سپاوی هه‌بووی پیشکات، نه‌کریت زانستان ده‌ستبکه‌ووت نه‌گه‌ر برۆین به دوا‌ی رینگاکانی توتیزنه‌وه‌دا (دیویی، ۲۰۱۵، ل ۱۷).

دیویی به‌ته‌مان هه‌بنانه‌ ئارای سیستمیکی فیرکاریه، که تیايدا پرسی تایه‌ت نه‌بیته هۆی هاتنه‌ ئارای جوړیک له مرؤف، که ئەو به (پسپۆرانی خۆبه‌زلان) ناودیریان ده‌کت. واته مرؤفگه‌لیک نه‌هه‌ینیته‌ ناروه، که له بواریکی سنوورداردا توانایه‌کی دره‌وشاوه‌یان هه‌یه، به‌لام بۆ ئەوه‌ی که بوونه‌وه‌رگه‌لیکی باشی کومه‌لایه‌تی بن ئەزمونی زیندیوان نییه، ئامانجی بۆچونه‌ چاکسازانه‌کانی ئەو له‌مه‌ر سیستمی فیرکاری ئەوه‌یه یه‌که‌م دوو ئەرکه‌ هاوسه‌نگی هه‌یننه‌ ناروه (لیدمه‌ن، ۲۰۱۴، ل ۶۸۶).

دید و تیروانینی فلسفه‌هی پراگاتی کاریکرده سه‌ر تیوره په‌روه‌ده‌یه‌یه‌کان، له‌به‌رئوه‌ی پراگاتییه‌کان جه‌خت ده‌کهنه سه‌ر گوپان و په‌ره‌سهندنی به‌رده‌وام، هه‌روه‌ه‌ مرؤف له رینگای به‌کاره‌ینانی ئەزمونی و شاره‌زاییه‌کانی ده‌توانیت کۆتۆرۆلی ژینگه‌ی بکات، بریار له‌سه‌ر داهاتووی خۆی بدات، له دیدی پراگاتییه‌کان، پرۆسه‌ی په‌روه‌ده ده‌توانیت یارمه‌تی مرؤف بدات، کارامه‌یی و شاره‌زاییه‌کانی خۆی بزانت، هاوکات ئەزمونی و شاره‌زاییه‌کانی بۆ گوپین و هه‌موارکردنه‌وه‌ی جیهان و بارودۆخی ژیا‌نی به‌کاره‌ینیت (قادر، ۲۰۲۰، ل ۱۰۹ - ۱۱۰).

2-2 توتیزنه‌وه‌کانی پیتشو:

به‌چاو پیا‌داه‌خاندنه‌وه‌ی میژووی مرؤفایه‌تیدا بۆمان درده‌که‌ووت، که کارلیکی کومه‌لایه‌تی و رۆشه‌نیری جوړاوجۆر هه‌بووه له‌تیوان گشت کومه‌لگا‌کاندا، پرۆسه‌ی په‌روه‌ده و فیرکردن هه‌رگیز له کومه‌لگه‌ دانه‌پراوه، هه‌ر ولاتیکیش خاوه‌ن فلسفه‌ه و بیرو‌ی تایه‌ت به‌خۆی هه‌یه، بۆیه ده‌کریت هه‌ر ولاتیک دید و تیروانینی جیاواری هه‌بیت له په‌روه‌ده و فیرکردندا.

لێره‌دا چهند توتیزنه‌وه‌یه‌که ده‌خه‌ینه‌ روو، که په‌یوه‌ندیار و نیکن له توتیزنه‌وه‌که‌ی ئیهمه‌وه.

۱- توتیزنه‌وه‌ی (البارعبد الحفیظ)، (۲۰۰۹ - ۲۰۱۰)، (فلسفه‌ التریبه عند جون دیوی)، کلیه‌ العلوم‌ الانسانیه و العلوم‌ الأجتاعیه - جامعه‌ منتوری قسنطنیه‌ الجزاییه.

ئامانجی توتیزه له‌م توتیزنه‌وه‌یه‌دا خسته‌نهرۆی مشتومری چه‌مکی فلسفه‌هی په‌روه‌ده و بنچینه‌کانیه‌تی، چ له تیگه‌ی چه‌مکی فلسفه‌هی په‌روه‌ده و فیرکردن و بناوانی (مه‌نظفی) فلسفه‌ه و رۆلی تیوری زانستی له هه‌زی پراگاتیزمدا. هه‌روه‌ه‌ توتیزه گرنگی داوه به‌تیروانینی پراگاتیزمی فلسفه‌هی په‌روه‌دهی تازه ئەویش له‌ریکی هیلکاری راسته‌وخۆی هه‌زی په‌روه‌دهی پیشکه‌وتووخواز، که بکوئنجیت له‌گه‌ل ره‌وتی نو‌یخوازی ژیا‌نی کومه‌لایه‌تی و ئاکاری سیاسییه‌وه.

ههتا ئىستاش له كوردستاندا دهگوزرەيت، بهوه فيرخواز تههناگرتكى زياتر بهلايهنى تيوزى ديدات و (كتيب يان مهلمزه)كهى ئەز بهردهكات و له کوتايى درجوونيان له ئامادهي فيرخواز دهبيت به دهبهى يهكهى ميشكەوتوان لهداى ئەوش بۆ تهواوکردنى خویندىن بالآ و دريژه پيدانى ئەم نههامةتيه بهردهوام دهبيت.

گرنگه ليزهدا ئامازه به فيرکردنى بانكى بدين، رهنه زۆريه فيرخوازن ئاگادار نهين دهرههق بهم پرسه. ئەم جوژه له فيرکردن، تهها برتيهيه له روشنبيرکردنى فيرخوازن و بهس، چونكه لهم روشنبيرهيدا پيدانى زانياريهكانه به فيرخوازن بهين هيچ مشتوومر و گتووگويهك دهخزريترته ميشكى فيرخوازن. واته وهلامهكان پيشوهخت ئامادهكراوهن.

بهگويهرى ميتهليتيه (بانكى) وهك رينازنيك بۆ فيرکردن، دورى راهينهريان ماموستا، ريخستى رنجكه و رينازنيكه بۆ ناردنى ههموو شتهكانى دوروپشتان بۆ (تيو) ميشكى فيرخواز، ليزهدا ئهركى راهينهريان ماموستا، ئوتوماتيكيايه ريخستى پروسيسى ناردنه بۆ (پرکردنهوه) ميشكى قوتايى بهو شتانهى كه به معرفهيهكى راستهقينهان دادهئيت (فريزى، ٢٠١٥، ل ١١٧).

ئهگەر چوايک بخشيشينهوه به ميژووى بهروورده و فيرکردن له كوردستاندا به زهق ئەم حالته له فيزبوني بانكى بونى ههيه و كارى پندهكرت چ لهلايهن بهرپرسانى بهرووردهي و چ لهلايهن زۆريه بهرووردهكارائيشهوه، وا سهيرى فيرخوازن دهكرت وهك كالا و ئاميزيكي ينگيان (وهرگر) كه دامالداوه له ههموو ههست و سۆزنيك بۆ توانا و هيزى هرزين و داهيتان و بونيدى راستهقينهى فيرخوازن.

ماموستايانى فيرخواز و فيرخوازه ماموستان (المعلم الطالب مع الطلاب المعلمين). بهگويهرى ئەم زاراوه نوييه، كه بنههاكهى دياوگگرددن و راگوهرينهوهيه. ماموستا، ماموستا بهو فيرخوازيشه، قوتايى، قوتاييه و ماموستاشه، واته ههردوو جهمسرهكه، ههردوو ئهركهكه دهيين و دهبيت به خهسلهتيان (فريزى، ٢٠١٥، ل ١٢٦).

بهلام ئەوهى جينگه سهرنجه ئايا ماموستايانى ئيمه لهو پينگه و ئاستهدان، كه ئەوهنده خاكهراين بتوان خويان بخه نه ئاستى فيرخوازن، بهوهى، كه گوئى له بيروبوچوون و را و سهرنجى فيرخوازن بههههه وهرگن، و ههلوئىستى تايهتيان ههبيت بهرامبهري خواست و ئارهزوهكانيان، دهكرت ليزهدا ئامازه به بوچوونى زاناي كومهئناسى عيراقى عهلى ئهلوهردى بكهين كه دهئيت: پرسيسار هيزه و روونكردهوه لاوازه، له پرسيساردا يادهوهري دهبوئيت، و شته شارواهكان دهكونه بهردهست، بهلام له روونكردهوهدا تو قوتاييت نهك ماموستا واته نهك ميژوونوس (شهماع، ٢٠١٨، ل ٤٨).

ماموستايانى ئيمه زياتر گرنگى دهدهن به فيزبوون و فيرگه و لاينهكانى ترى بهرووردهي وهك لاينه ويزدانى و دهروونى و جوئى ئەفرۆز دهكهن، ئەوهى جينگهين رهنهيه ئەوهيه، زۆرينهين بهرووردهكار و ماموستايان پرسوسى بهروورده و فيرکردن لهوهدا دهيينهوه، كه فيزبوون وهك ئامرازنيكى نان پهيداكردن دهيين.

بويه ئەم خيزانانەى مندالهكانيان دهئيرنه فيرگه و پرسوسهيهكى قورسى خهريجى و ئهركيان له پئانادا دهكيشن بۆ ئەوهيه له باشهروژدا خوئيندن و فيزبوونهكهى بيت به ئامرازنيك، كه به ههويهوه بتوان به ئاسانى بژين و له تهنگانه و تهنگهژهى ژيان دووربكهونهوه، واته مهبهستهكهيان زياتر جوړنيكه له بيركردهوهى كاسپيكرانه و قازانجكردى مادى (ديويى، ٢٠١٩، ل ٧٨).

ههنديك له ماموستايانى كوردستان، بيروكيان لهسهر بهروورده لهو تينگهيشته باوه تينه بهرويه كه له خيزانهوه دهيينن بۆ قوتابخانه، ئەخلاقياتى بهروورده له ئەخلاقياتى باوى كومهلگا جيانه بوتهوه (عهلى، ٢٠٠٦، ل ٢٠٦).

دياره ماموستايان چهنده به سهليقه و كارامه بيت له بواره بهرووردهيهكانيدا، ئەگەر هاوكارى بهرووردهى كومهلايهتى (خيزان - ژينگه) نهبيت، ييموايه بهرههمنيكى ئەوتوو نايت. لهم تيروانينه بهرپرسياريهتهوه، كه ديويى سههتهر و تهوهري سههركى له ماموستاوه بۆ مندال گواستهوه و گهيشته ئەو بروايهى كه مندال (خويندكار) تهوهري سههركى پرسوسى بهروورده و فيزبوونه نهك ماموستا. ديويى ئەو بوچوونهى رهتكردهوه كه بيتى وابوو (مندال بۆ قوتابخانه تهرخانكراوه) به پيچهوانهوه ديويى ئەو بروايهى لا دروست بووه كه (قوتابخانه بۆ مندال تهرخانكراوه) (قههچهتانى، ٢٠١٤، ل ٦٨).

دهكرت بلين بهروورده ئامانجى سههركى و بايهى گرنگترى ههبيت له فيرکردن، ئەويش بهخوگهخاندنى ديت لهو ژينگه كومهلايهتيهيه فهراههه بووه، كه تانك (مندال) بووه به جهقه داينهيموى ههلسورانى بهروورده، به رهچاوكردى لاينه كومهلايهتى، ليزهدا تانك سهپشكه له ههلبژاردنى ههر بابتهتيك و پروگراميكى خوئيندن، كه شايستهى خوى بيت، ينگومان ئەم كردار هه پيويستى به رينجايى و شارهزايانى بوارهكانى بهروورده ههيه.

له قوتابخانهكانى كوردستاندا بهداخهوه گوئيرتن له قوتايى و خويندكار زۆر كهمه، روونكردهوه بهباشى نادري، زانيارى به ههژارى و لاوازى پيشكشهش به قوتايى و خويندكار دهكرت. نهدانى زانيارى و روونكردهوه، پشتگوئخستن و گوئى لينهگرتن شيوهيهكه له شيوهكانى سهركوتكردن و چهوسانهوه، كه بوته هوى ئەوهى سيستهمهكه ههموو ستهميكى رهقه و دور له ئارهزوو و خوشهويستى قوتايى و خويندكار بۆ فيزبوون و گهشهكردن (قههدهاغى، ٢٠١١، ل ١٩٥-١٩٦).

جۆن ديويى لاي وايه، كه ماموستاى راست ئەم كهسهيه، كه روخيكى بههيزى ههبيت بۆ پرسياركردن و ههوال پرسين، پرسيارنيك دهكات، كه دهبيت مايهى بيركردهوه، ريناز و ريگايهكه دهئوزينهوه بۆ بيركردهوه لهو دياردانى، كه دهيينين و لهو رووداوانهدا كه روودهه (عهدهس، ٢٠٠٥، ل ٣٧).

سيستى بهرووردهى ئيمه ماموستاى كوردى وئىل كردوو و نهپيشتوووه كارهكانى خوى به باشى تهنجام بدات. ههموو ئازاديهكى برياردانى لينهئوتوهوه و تهها روئي راپهرايندنيكى مهجرارى داوهتن، واته ماموستا دهين ئەم كتبانه، ئەوهنده لاپهريه، بهو شيوهيه بلينهوه. بوارى ئازادى داهيتان لهم جوژه پهيوهنديه نامؤديرهدا نايم. ماموستاى كورد ديل وهرارتنيك و سيستميكي بيتوانايه، كه به عهقليكى حيزيانه ناديموكراتيك بيردهكانهوه (سهعيد، ٢٠٠٤، ل ١٦).

ديويى گرنگى و بايهى بهكارداوه وهك پرسوسهيهكى بهرووردهي، كارى دهستى و پيشهينى له بهرنامهى فيرگهدا به پيويست داناوه بهجوړنيك، كه ناكريت و نايت به كهم تهماشابكرت، ئەم ديدگا و بوچوونه داواكاره جۆن ديويى، ئەوهيه گرنگى بدرت به ئيستايى فيرخواز و بيت به ئامانجى بهروورده لهمرۆ و سهبيندا، ديويى گرنگى ديدات به بنهماى چيژ و ئارهزووى فيرخواز (Interest) له يارهكانيدا وهك بنهمايهكى پرسوسهيه بهرووردهي و فيزبوون (ديويى، ٢٠١٩، ل ٢٢-٢٣).

دياركردن و دهستنيشانكردى جوړى بابته خوئيندن له پرسوسهيه بهروورده و فيرکردندا داهاتووى فيرخوازن له كومهلگهدا ديارى دهكات. چونكه ئەگەر بهرووردهكار لهسهر ههردوو بابته تيوزى و پراكتيكى نهكات، ئەوا پرسوسهكه لاسهنگ دهبيت دياره ئەوهى ديار و ئاشكرايه له پروگرامى بهرووردهى كوردستاندا ههيه به گشتى گرنگى به لاينهى تيوزى دهديت نهك بهلايهنى پراكتيكى. لهم حالتهدا فيرخوازي (توتى ئالسا) زياتر بهرههمنهئيت، بهمه فيرخواز له خوئيندن و فيزبون دا دهپریت، ههريجى گيانى داهيتان و رهخنهگرتن و بهدواداچووندا له ناوودهچيت، بهداخهوه ئەم حالته نههامةتيه

شيوه‌ی بهره‌مېناني ئاسيا يه كيكه له و قوناغه ميژوو يانې له سهر بنه‌ماي زه‌روزه‌نگ و توندوتېژي به‌ريو چوو (سه‌عيد، ۲۰۰۴، ل ۲۲۶).

حەيف و مخابن هەندىك له ماموستايان نەك هەر لەم ئاسەتەدا نېن، بگره خۇيان سەرچاوه‌ی دروستكردنى ئاژاوه و توندوتېژين، ياخود تواناي كۆنترۆلكردنى پۇليان نېيه و كه‌سايه‌تېيه‌كى سەرخرا كېشيان نېيه، تاكو بتوانن جله‌وى كارەكان بە‌دهسته‌وه بگرن و به‌شيوه‌يه‌كى زانستى و په‌روه‌ده‌ي قوتابيان ئاراسته بگەن. هه‌روه‌ها ئەو جۆره ماموستايانه شىيانى ئەوه نېن چاره‌سەر بۇ كېشه‌كان بدۆزنه‌وه و رېگرى تەشه‌نه بوونى كېشه‌كان بگەن (پېند رۆي، ۲۰۱۲ ل ۷۹).

كايه‌ي په‌روه‌ده له ولاقى ئېمه‌دا، نەك هەر نە‌يتوانيه بېتته شوپتې بۇ مانه‌وه‌ي لېيوردەي، بەلكو راسته‌وخوش زەمېنه‌سازى كردوو بۇ بهره‌مېنانه‌وه‌ي ئەو په‌يوه‌نديه نايه‌كسانيه‌ي كه تيايدا ئالوگۆركرد (Communication) داده‌به‌ريته سەرجۆرنىك له فه‌رمان دەرکردنى په‌روه‌ده‌ي (سيوه‌يلى، ۲۰۰۹، ل ۱۲۸).

هزرى لېيوردەي له فه‌ره‌هنگى سياسى و كولتورى كورديدا رەگى دانە‌كوتاهه، له‌به‌رته‌وه‌ي هزرى كوردى تا ئەم ساته‌ش هزرىكى بگەر و كارا نېيه. ئەوه‌ي لېيوردە نەبېت به‌رامبەر به‌ ئەويتريكى جياواز، لېيوردە و كراوه‌ش نېيه به‌رامبەر به‌ خودى خۇي. ناشتى و تەبابى پېشئه‌وه‌ي بۇ ئەويتري بېت، دۇخىكى ناخه‌كى مرقه‌ه. كه‌سپىك له‌گەل خۇيدا تەبا و ساز بېت، به‌ ئاسانېش ده‌توانېت له‌گەل هه‌موو كه‌سپىكدا وايېت. جا ئەمه له‌سەر ئاستى په‌روه‌ده و خويېندن، كه په‌يوه‌ندى ماموستا و قوتابيه يان له‌سەر ئاستى فه‌رمانه‌وا و هاوالاتيان بېت يان هەر بوارىكى تر (سيوه‌يلى و ئەوانى تر، ۲۰۰۹، ل ۹۵ - ۹۷).

بۇخۇي سىستەم په‌روه‌ده له قوتابخانه‌كان به‌شپىكه له كۆمه‌ل، كۆمه‌ل به‌شپىك نېيه له په‌روه‌ده، ئەو شتانه‌ي، كه باون له‌ناو كۆمه‌ل كارېگر بېتيان له‌سەر په‌روه‌ده، له‌سەر قوتابخانه هه‌يه، هه‌ندى دابوونه‌رىتي نېگه‌تېف هەن. كه له‌ناو كۆمه‌ل په‌سه‌نده، ئەو ماموستايه‌ش، كه به‌شيوه‌يه‌كى نوئ و مۇدېرن په‌روه‌ده نه‌كراوه، له‌ژير كارېگرى هه‌مان نەريته نېگه‌تېفه‌كانى كۆمه‌له، كه ده‌چېته قوتابخانه‌ش ئەو نەريته نېگه‌تېفانه له‌گەل خۇيدا ده‌بات. له‌مه‌شدا به‌شيوه‌يه‌كى نېگه‌تېفانه ره‌فتار له‌گەل قوتابى ده‌كات (گوندى، ۲۰۰۶، ل ۱۸۰).

2-3 فيرخواز:

به‌و پېيه‌ي پرۆسه‌ي په‌روه‌ده و فيركردن ئامانجى دروستكردن و گۆرېنى مرقه‌فېكى بايلوچى بۇ مرقه‌فېكى كۆمه‌لاهه‌تى. به‌جۆرنىك كه گرنىك به‌ كه‌سايه‌تى و شاه‌زايى و توانا و لېه‌تووى فيرخوازن بادت. ئەويش به‌ راگرتنى هاوسه‌نگى نېوان ژينگه‌ي سروشتى و ژينگه‌ي كۆمه‌لاهه‌تى فيرخوازن. ئەم كارەش ئاماده‌سازى بۇ ده‌كرېت له‌رېگه‌ي به‌ده‌سه‌تېناني خزمه‌تگوزارى و چاودېرى كۆمه‌لاهه‌تى و ده‌روونى فيرخوازن بۇ به‌ديپېنات و بنېياتنانى كۆمه‌لگه‌يه‌كى مه‌ده‌نى.

دېوي به‌ توندى به‌ره‌نگارى به‌كاره‌ينانى دلرەقى و توندوتېژيه له مامه‌له‌ي فيرخوازن له فيركه‌ي پراگراگېمدا. چونكه هېچ جېگه‌يه‌ك نېيه بۇ سىستەمى توندوتېژى، فيرخوازي خاوه‌ن مۇرال ئەو فيرخوازه‌يه، كه تەنها بگه‌رېت به‌دواي ئەركه‌كانيدا، نەك شتىكى تر (فرحان، ۱۹۸۹، ل ۱۱۸).

هېچ ولايتىك نېيه، سالانه به‌سه‌دان و هه‌زاران مندا له به‌هوى جۆراوجۆره‌وه نەنه قوربانى شه‌ره‌نگيزى و توندوتېژى، جا ئەو توندوتېژيه‌ي، كه دى مىندا له‌ده‌كرېت فره جۆره، ده‌كرى له‌ناو خېزاندا له‌لايه‌ن دايك و باوك و خوشك و برايه‌كانيه‌وه بېت، يان له قوتابخانه و باخچه‌ي ساوايان بېت له‌لايه‌ن ماموستايانېشه‌وه، ياخود له شه‌قام و

ماموستا به‌قه‌ولى رېشارد رۆرقى (پېرۆزبه‌كه‌ي لى دامالدراره)... ئەم دامالينى قودسپيه‌ته له ماموستا وه‌لانانى، يان لى كه‌مكردنه‌وه‌ي نېيه به‌قه‌ده ئەوه‌ي رزگار كړدنه‌ي له هاله‌يه‌كى به‌سترولى قالب رېزگراو، كه هه‌رگېز نه‌ده‌توانى بې به‌هاورېنى قوتابى بگره به‌هاورېنى خوشى و واى لېه‌تووى ئىدى ئەو ده‌بېت پېرۆز رابگېرى و بېت به‌توخمىكى سهره‌كى كۆنترۆلى په‌روه‌ده‌ي و تەنه‌ات كۆمه‌لاهه‌تېش (حوسپن، ۲۰۱۲، ل ۱۷۷ - ۱۷۸).

به داخ و كه‌سه‌رىكى زۆره‌وه، زۆرن ئەو كه‌سانه‌ي، كه پېشه‌ي په‌روه‌ده‌كار هه‌له‌بېژن و شايسته‌ي ئەو پېشه‌يه نېن، به‌چەند هۆكارىكى باهەتى و خودى و كۆمه‌لاهه‌تى، له‌سەر ئەم خالانه‌شه‌وه ئەو كه‌سانه‌ي، كه پرۆسه‌ي په‌روه‌ده هه‌له‌بېژن كارېگه‌رن به‌باكراوندىك و ژينگه‌يه‌كى خېزانى و مۇرالى باوى ناو كۆمه‌لگا، بۇيه ئەهسته‌مه‌ه بتوانن خۇيان بگۆنجين يان رابېنين له‌سەر ژينگه‌ي په‌روه‌ده‌ي شارستانى و مۇدېرنه.

ماموستاى كلاسيك پېيوو وه‌زيفه‌ي ئەو تەنيا تېئاخېنى چەند زانياره‌كه له مېشكى قوتابى و ئەم تاك ره‌هه‌ندى و بېينى يەك رووى گه‌شه‌ي مرقه‌فكان نه‌خويېنده‌وه‌ي تاكى ئاده‌ميه وه‌ك: بووتېكى عه‌قى - جهسته‌ي - ده‌روونى كۆمه‌لاهه‌تى - ئابورى - سياسى - كولتورى، ئەمانه هه‌موويان دېنمىكايه له‌گەل يەك هه‌له‌سه‌ووېن و به‌ تەنيا (مېشك بۇ مېشك) وه‌ك تەلقىنكى مه‌عريفانه چى واى لى شين نايت (حوسپن، ۲۰۱۲، ل ۱۷۹).

دېوي، رايه‌ينانى هه‌ستى مندا لان له فيركه‌دا له پېناوى رايه‌ينانىكى رووتدا نېيه، كه مېشكىان پر بگه‌ينه‌وه به‌وه‌ي ده‌مانه‌ويت، به‌لكوو بۇ رايه‌ينانیه له‌سەر گه‌شه‌ي ژيان و تېگه‌بشتن له ژيان. ژيان، له جېسه‌وه هاتوو و چۆن گه‌شه‌ي كردوو (محمه‌د، ۲۰۱۹، ل ۴۸).

كوتومت مه‌به‌سته‌كه‌ي دېوى راسته و پراگنيزه ده‌بېت له هه‌رئمه‌كه‌ي خوشاندا كاتېك زۆره‌ي خېزانەكان مندا له‌كانبان ده‌نيزه خويېندىكا، تەنها ئامانجيان ئەوه‌يه ئەو مندا له دوارۆژدا كارىكى ده‌ستكه‌ويت و خۇي بېيه‌خېنوكت. باشتر وايه خېزانەكان له‌وه باش تېنگه‌ن، كه فيرېوون ماناى ژيانه و نايت تەنها كورت بگريته‌وه له‌وه‌ي وه‌ك ئامراپىك بۇ نان په‌يدا كړدن بېت.

توندوتېژى ميژوو يه‌كى دېرېنى هه‌يه، سه‌رىكېشاوه بۇ هه‌موو كايه‌كانى ژيانى مرقه‌فايه‌قى به‌تايه‌تېش له پرۆسه‌ي په‌روه‌ده و فيركردنا، توندوتېژى له فيركه‌كاندا به‌هه‌موو جۆره‌كانيه‌وه له ئىستادا بياده ده‌كرېت.

به‌داخه‌وه توندوتېژى به‌هه‌موو جۆره‌كانيه‌وه له كۆمه‌لگه‌ي ئېمه‌دا رۆژ به‌ رۆژ له هه‌له‌چووندايه، هه‌ر هه‌موو چين و تويزه جياوازه‌كان ده‌گرېته‌وه به‌بى له‌لويزدن، پرۆسه‌ي په‌روه‌ده و فيركردنېش بېه‌ش نېيه له‌م دياده ترسانكه.

توندوتېژى له‌م حاله‌تانه‌دا به‌رجه‌سته ده‌بن وه‌ك: كۆمه‌لاهه‌تى - زاره‌كى - سياسى - ماتريالى - جهسته‌ي - ده‌رونى).

توندوتېژى له په‌روه‌ده‌دا جۆرى زۆره، گرنگترين حاله‌ته‌كان له‌م خالانه‌دا خۇي ده‌بېنئيه‌وه، (توندوتېژى په‌روه‌ده‌كار دى فيرخواز - توندوتېژى باوان دى په‌روه‌ده‌كار - توندوتېژى فيرخواز به‌رامبەر فيرخواز - توندوتېژى فيرخواز له تېكشكاندىن كه‌لووپه‌لى فيركه‌ه). هه‌ر يه‌كه‌ي له‌م خالانه‌ي سه‌رمه‌ كه‌م تا زۆر به‌شدارن له بلاوكردنه‌وه‌ي توندوتېژى له پرۆسه‌ي په‌روه‌ده و فيركردنا.

گرفتېكى گه‌وره‌ي كۆمه‌لگا رۆژه‌لاهه‌تېه‌كان ئەوه‌يه، كه راده‌ي سنكغراوانى و تۆلېرانسى له‌تېوان ئەندامه‌كانى كۆمه‌لگادا زۆر كه‌مه. كۆمه‌لگاكاني ئاسيا هه‌ر له‌كۆنه‌وه له‌سەر نەريتي توندوتېژى رۇشتوون و كئېبه‌كانى ميژووش گه‌واهي ئەمه‌ ده‌ده‌ن.

که مندالان بزنان چۆن کار و پیشه‌یەک، که بگوئیت له‌گه‌ل زه‌وق و سه‌لیقه‌یان و بیته‌سه‌رچاوه‌یه‌کی داهاات بۆ خۆی و کۆمه‌لگه‌کی له‌داهااتوودا.

زۆریه‌ی ئاماژه‌کان له‌ په‌روه‌ده‌ی هاوچه‌رخدا به‌و ئاراسته‌به‌دا ده‌روات، که تاك (فیرخواز) بیته‌سه‌نته‌ر و چه‌ق و کۆی گشتی پرۆسه‌که‌ش گه‌یشته‌ به‌ ئاماخی دروستکردنی هاو‌لاتییه‌کی به‌سوود بۆ گشت مرۆفایه‌تی. په‌روه‌ده‌ی شینوازیکه‌ بۆ ژیان له‌سه‌ر بنه‌مای کارلێک له‌نیوان تاك و ژینگه‌ گۆراوه‌که‌ بنیاد ده‌نریت و په‌یوه‌ندییه‌کی به‌هیز له‌نیوان ژیان وه‌ک ئەزمون و کارامه‌یی بنیاد ده‌نریت، له‌گه‌ل په‌روه‌ده‌دا، ئەمه‌ش ده‌بیته‌ هۆی گۆران له‌گه‌شه‌ی سروشتی مرۆف (رهنوف و ئەوانی تر، ۲۰۱۷، ل ۵۵).

مندال له‌ په‌روه‌ده‌ی نویدا، چه‌قی کاری په‌روه‌ده‌یه‌ و باه‌قی خۆیندن، ناییت ته‌نها کلتوو‌ر بیته‌، به‌لکوو کارامه‌یی رابردوو و ده‌بیته‌ له‌ واقیعی کاردا پراکتیزه‌ بکریته‌ (رهنوف و ئەوانی تر، ۲۰۱۷، ل ۵۵).

دوو جۆر ئاماخ له‌ په‌روه‌ده‌دا هه‌یه، یه‌کیکیان گرنگی ده‌دات به‌ تاکایه‌تی مرۆف، ئەوی تریان گرنگی ده‌دات به‌ کۆمه‌له‌ که‌سییه‌کان. به‌لام ئەوه‌ی ئیستا زیاتر له‌به‌رچاوه‌ و کاری پێده‌کریته‌ و له‌به‌ره‌ودایه‌ له‌ناوه‌نده‌کانی خۆیندندا گرنگی زیاترانه‌ به‌ تاکه‌که‌سه‌کان و کردنیانه‌ به‌ چه‌ق و سه‌نته‌ری کاروکرده‌ی په‌روه‌ده‌یی، له‌پیناو ناماده‌کردنی تاکیکی گونجاو بۆ ژینگه‌ی خێزانی و کۆمه‌لگا.

دێویی په‌نا ده‌بات بۆ رینگای راست بۆ په‌روه‌ده‌ ئەوه‌یه، که یارمه‌تی ئاگامه‌ندی هیز و توانای فیرخوازن ده‌دات، هه‌روه‌ها ئاماده‌باشی هزری بۆ راهینیانی سه‌ره‌خۆیو پشتبه‌ستن به‌ خۆدی خۆی و بیرکردنه‌وه‌ی مه‌نتقی و خۆشه‌ویستی و یارمه‌تیدان و هه‌لنانیان بۆ داھینان (أحلام، ۲۰۱۷، ل ۷۴).

ئهرکی فیرگه‌ی سه‌ره‌تایی و ده‌سپێک، راهینیانی منالان له‌سه‌ر ژبانی هه‌روه‌زه‌ری بۆ ئەوه‌ی ئاگایی و هۆشیاریان زیاد بکات، و ئەم کاره‌ هه‌روه‌زه‌ریانه‌ بیته‌ به‌ خۆراک بۆ گه‌شه‌ی مێشکیان، تانوانن به‌م گه‌شه‌کردنه‌ به‌م کرده‌یی و هاوسه‌نگی له‌ جیه‌جیکردنی ئەم کاره‌ هه‌روه‌زه‌ریانه‌ و کار و فه‌رمانه‌کاندا بدۆزنه‌وه‌ (محهمه‌د، ۲۰۱۹، ل ۱۸۵).

ئوه‌ی جینگه‌ی سه‌رخ و تیرامانه‌ لای ئیمه‌ په‌روه‌ده‌ وه‌ک پنیوست کاری له‌سه‌ر نه‌کراوه، گرنگی نه‌دانه‌ به‌ جه‌سته‌ و ده‌روونی فیرخواز، که بتوانیت هیز و توانا شاراوه‌کانی ناخی ده‌رخا و بیته‌ خاوه‌نی کار و سه‌ره‌خۆ و پرۆژه‌کانی، که خۆی مه‌به‌سته‌ییه‌. ترساندن و چه‌پاندنی فیرخواز ده‌رفه‌تیاان له‌به‌رده‌م والاناکه‌ن تا بتوانن ببنه‌ خاوه‌ن (داھینان). وه‌ نه‌بوونی هه‌مئاھه‌نگی و رۆخی هاوکاریوو هه‌روه‌زه‌ری له‌ خێزانی په‌روه‌ده‌یدا به‌گشتی، ئەویش له‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌کریته‌، که پهمه‌کی مرۆف به‌ سروشت خه‌سه‌له‌ته‌کانی شه‌ره‌گیزی له‌ ناوخواه‌تاگای و ده‌رونیدا کارایه‌. بۆیه‌ خه‌سه‌له‌تی پتکه‌وه‌ هه‌لکردن و ژیان لای ئیمه‌ نه‌بووه‌ به‌ کلتوو‌ر هه‌رده‌م ئەوی تر (Theaters) به‌ نامۆ و نه‌یار ته‌ماشاده‌که‌ین.

له‌ کۆمه‌لگای داخراو و نه‌ریته‌ نیکه‌تیقه‌کاندا، ئیمه‌ مندال به‌ بوویکی که‌م ته‌مasha ده‌که‌ین، به‌ بوویک که‌ هه‌ست و نه‌ستی نه‌ییت، له‌ کاتیك، که مندال له‌ دونیایه‌کی تابه‌تی به‌خۆیدا ده‌ژیت، له‌وانه‌شه‌ هه‌ستی به‌زۆر شت بشکیت، به‌لام له‌به‌ره‌وه‌ی تا ئیستا په‌روه‌ده‌ی ئیمه‌ هۆشیارییه‌کی وای نییه‌ به‌چه‌شێک رهنفارا له‌گه‌ل منداله‌کان بکات (گوندی، ۲۰۰۶، ل ۱۸۷).

لای دێویی خۆیندکار یه‌کسانه‌ و هه‌یج که‌س له‌وی تر ته‌مه‌لتر نییه‌ و په‌نجه‌کانی ده‌ست هه‌موویان وه‌ک یه‌ک نیین و ده‌سته‌بش دروست ده‌که‌ن بۆ به‌جیاکردنه‌وه‌ی زه‌ره‌ک و ته‌مه‌ل، کوشتی په‌روه‌ده‌ و کۆمه‌لگه‌ی یه‌کسانه‌ (محهمه‌د، ۲۰۱۹، ل ۲۶).

کۆلانه‌کان و گه‌ره‌که‌کان و گۆره‌پانی یاری و شوینه‌ گه‌شتیه‌کان بیته‌ له‌ایه‌ن که‌سانی له‌خۆ گه‌وره‌تر، یاخو هاو‌ریانییه‌وه‌ (بێند رۆی، ۲۰۱۲، ل ۴۴).

به‌داخه‌وه‌ په‌روه‌ده‌ی ئیمه‌ له‌سه‌ر ئەم رنجکه‌یه‌ ده‌روات به‌رپۆه، که ده‌بیته‌ فیرگه‌ ته‌واوکه‌ری خێزان بیته‌، وه‌ بیته‌ ئامرازیک بۆ گواسته‌وه‌ کولتوری پوکاوه‌ی به‌سه‌رچوو بۆ نه‌وه‌کانی داهااتوو. دیار و ئاشکرایه، که په‌روه‌ده‌ی خێزانی کوردی ناھه‌موار و توندوتیژه‌، وابه‌سته‌یه‌ به‌وه‌ کولتوره‌ کۆنه‌ سوته‌تییه‌ که‌ له‌ دیر زمانه‌وه‌ به‌سه‌رماندا چه‌سپینراوه‌، لێره‌دا خه‌سه‌له‌توو و به‌ها نیرسالاری و باوک‌سالاری ده‌گوزیریته‌وه‌ بۆ مامۆستای توندوتیژ له‌وئیسه‌وه‌ بۆ سیاسه‌مه‌داری تۆتالیته‌ر.

ئوه‌ی پنیوستانه‌، پێشکه‌شکردنی به‌رنامه‌یه‌که، که تیایدا مندال بتوانیت رزگاری بیته‌ له‌ نه‌فسانه‌کان و له‌گه‌ل ئەوانی تر، که خاوه‌نی ئەزمونن، ئالوگۆری بیرواریان بکهن، بۆ راستکردنه‌وه‌ و شاره‌زایی و زاینه‌کانی پێشوو‌ترین، بۆ ئەوه‌ی دالغه‌ و خه‌یاله‌کانی بگوزیریته‌وه‌ بۆ راستیه‌کان و ئاسۆی بیرکردنه‌وه‌ی فراوانتریته‌ (محهمه‌د، ۲۰۱۹، ل ۲۲۷).

به‌ بیرواری رۆلی مامۆستایان بریتییه‌ له‌ یارمه‌تیدانی فیرخوازن، به‌مه‌به‌ستی گه‌شه‌ی عه‌قلائی و فیرکردن، له‌به‌ره‌وه‌ ئهرکی مامۆستایه‌، که یارمه‌تی فیرخوازن بدات به‌ ئەزمونه‌کانیاندان پهنه‌وه‌ و ئەزمونی نوێ وه‌رگرن (رهنوف و ئەوانی تر، ۲۰۱۷، ل ۴۴).

کاتیك په‌روه‌ده‌کار و خێزان ئەم هه‌لانه‌ چه‌ند باره‌ ده‌که‌نه‌وه‌ به‌وه‌ی، که به‌ میرات له‌ باوان و خێله‌وه‌ بۆیان ماوه‌توه‌، به‌هه‌مان پێودانگ منداله‌کانیان گوش ده‌کهن، ئیتر چ باسوخوازی نه‌فسانه‌ و خه‌یال پلاوی یان چاندنی به‌های هۆز له‌ پیاده‌کردنی توندوتیژی دوور له‌ هه‌موو پرنسپیه‌کانی مرۆفایه‌تی.

میتۆدی پراکتیک به‌شپۆه‌یه‌ک خۆی ده‌خاته‌ روو و خۆییان پێده‌ناستیت، که ناییت ته‌نها له‌رینگه‌ی رۆشنییری کۆمه‌لایه‌تی میسالییه‌وه‌ په‌روه‌ده‌ی مناله‌کان بکریته‌ و به‌س، به‌لکوو ده‌بیته‌ په‌یوه‌ندییه‌کی راسته‌وخۆ له‌نیوان پیناویستییه‌کانی منال و ئەم لایه‌نه‌ ئەزمونییه‌ بکریته‌ که ژبانی کرده‌یی به‌منال بناسریت و بزانیته‌ په‌روه‌ده‌ی ژیانکردن چۆن هه‌ر له‌ منالییه‌وه‌، له‌به‌ره‌وه‌ی ئەم مه‌نه‌جه‌ گرنگی به‌رۆلی چالاکیه‌کانی تاك ده‌دات له‌ کۆمه‌لگه‌دا (محهمه‌د، ۲۰۱۲، ل ۶۰).

میتۆده‌کانی خۆیندن له‌ ولاتی ئیمه‌دا، ئەم میتۆده‌ مردووانه‌ن، که ئاره‌زووی فیربوون له‌ خۆیندکاردا ده‌کۆزن. ئەم دا‌پارانه‌ قووله‌ی له‌نیوان تیۆره‌ و پراکتیکدا هه‌یه، هۆیه‌کی گرنگی مردنی خه‌یالی راستیه‌، ئەوه‌ی، که قوتابیان تا ده‌چه‌ قوئاغی زانکو هه‌یج شتیك له‌مانای پراکتیکی ئەم زانستانه‌ نازانن، که فیربوون (عه‌لی، ۲۰۰۶، لا ۲۰۹). تاکه‌ رینگایه‌ک بۆ کۆمه‌لگای ئیمه‌ ئاماده‌باشی و لیوه‌ی فیربیت و ئاراسته‌ی ژیان و که‌سه‌کانی تر بکات، بریتییه‌ له‌ په‌روه‌ده‌ی کرداره‌کی، ئەمه‌ش وامان لێده‌کات، که گرنگی به‌دین به‌ کاری ده‌ستی و پیشه‌یی مندالان، که ده‌بیته‌ هاو‌به‌شیکردنی کرده‌یی به‌ژبانی کۆمه‌لایه‌تی و ده‌بیته‌ ئامرازیک کار و چالاک و و ئاشناسبوون به‌ ژیان. له‌م حاله‌ته‌دا ژینگه‌ و ژبانی فیرگه‌ ده‌بیته‌ پچوو‌کراوه‌ی کۆمه‌لگه‌ فراوانه‌که‌.

به‌ بروای دێویی قوتایی له‌ رینگای چالاکیه‌وه‌ (طریقه‌ النشاط) فیرده‌بیته‌ نه‌ک له‌ رینگای پیندانی زانیاری و ته‌لقینکردنه‌وه‌ (طریقه‌ التلقین) (قه‌ره‌چاته‌نی، ۲۰۱۴، ل ۷۱).

له‌ شینوازی په‌روه‌ده‌ی هه‌رئیدا گرنگی نه‌دراوه‌ به‌ لایه‌نه‌کانی په‌روه‌ده‌ی مندالان (جه‌سته‌یی، ده‌روونی، رهنفاری) تا پراکتیزه‌ی په‌روه‌ده‌ی پنیکات به‌ شیوه‌یه‌کی گونجاو، نه‌ک پیرکردنی مێشکی مندالان به‌ جه‌نجالی له‌به‌رکردن و دوباره‌کردنه‌وه‌ی باه‌ته‌ پوکاوه‌ به‌سه‌رچوو‌ه‌کان به‌شیوه‌ی ته‌لقین کردن، به‌لکوو باشته‌ گرنگی بدریت به‌وه‌ی،

نەكراوەكان ئاماده دەكا و فیزیان دەكا دەروون و عەقل و لایەنی كۆمەلایەتی و شتی ترهوه سەرقال ئەبوون، ئەم جۆره پرۆگرامەیه (بێژ بۆردیو)ی سۆسیۆلۆگی قەرەنسێ ناوی توندوتیژی رەمزی لینا (حوسین، ۲۰۱۲، ل ۱۷۴).

بیرکردنەوه له نوێکردنەوهی پرۆگرامی پەرودەیی پنیوستە بۆ درێژه پیندانی ژیاانی ئیستاستا بههۆی گۆرانکاری بەردەوامه، ئامانجەکانی پەرودە جۆراوجۆرن، و نەههستاو لهسەر یەك لایەن، له پەرودە کردنی مندالاندا، حالەتەكە ئیستاستا جیاوازه، دیاره پرۆگرامی سونەتی کۆن، که تەنها گرنگی دەدات بە لایەنی بیری مامۆستایان، له بەرئەوه پنیوستە پەردە لابیریت لهسەر هه‌موو لایەنەکانی نەشوتماکردن، پرۆگرامی تازه زیادەرۆی دەکات له بەدەستپینانی ماریفی بۆ گەشەکردنی لایەنی له‌شووولار و وزدانی و مۆرالی و کۆمەلایەتی، ئەو پرۆگرامە، که گرنگی دەدات بە مندالان تا وه‌لامدەرۆه بن بۆ فیزیوون له نیوان چالاکیه‌کان و بابەتەکانی خویندن (عبدالخفیظ، ۲۰۱۰، ل نییه). لای دنیوی ئەگەر پەرودە بکیریت به ئایندە، ئەوه ئایندەیی خویندکار دەکوژیت، بەنی ئاگا له‌وهی پەرودە بۆ خۆی ئیستاستا و ئایندەیه و خودی ژیانه. له دنیای ئییمەدا سالانه به‌سه‌دان هه‌زار فیرخواز پرۆگرامیکی وشکیان پین له‌بەرەدرکیریت و ئاماده ده‌کیرن بۆ ئایندە، که خویندن ته‌واوده‌کەن ئایندەیان نادیاره، ئەمه بۆخۆی کۆشتنی خەونی خودی فیرخوازه له ئیستاستا و خەونه جیانییه‌کانیان (موحه‌مه‌د، ۲۰۱۹، ل ۲۵).

دنیوی داواي ده‌کرد خویندنگا به‌ستیتیه‌وه به کۆمه‌لگاو، به‌شیتیه‌یه‌که، که ئامانجی و پرۆگرامه‌کی هه‌لنیجی له کۆمه‌لگای ئیستاستا و داهاوتودا. هه‌روه‌ها له رۆشه‌نیی بۆزوی گۆراودا، که کۆمه‌لگا به‌دهستی به‌نییت له پەرەسەندنیکی بەردەوامدا (سلطان، ۱۹۸۲، ل ۱۹۶).

ییم وایه له قەلم‌رەوی دەسه‌لاتی کۆردیدا هینده گرنکیان نه‌داوه به پرۆگرامی پەرودەیی، به‌رئیه‌ری ئەوهی، که ئەو پرۆگرامانەیی که دادەنریت بۆ پەرودە تەنها هه‌نوکه‌یه و ئامازه به داهاوتو و ئایندەیی پەرودە نادات. دیاره گۆرینی سیستی پەرودە، تەنها تازه‌کردنەوهی پرۆگرامی خویندن نییه. به‌لکو گۆرینی هزری و ماریفی مرۆفە‌کانه له دنیایان بۆ داهاوتو و ئایندەیی کۆمه‌لگا. ئەسته‌مه گۆرینی پرۆگرام به‌نی گۆرینی هه‌لئسووکەتوو مۆرالی تاکەکانی کۆمه‌لگا به‌رمو پەرودەیی مۆدیرن به‌رن. کارەساتی پەرودەیی ئییمە هه‌ر تەنها له سیسته‌م و پرۆگرامدا نییه به‌قەد ئەوهی ئاوردانە‌وه‌یه له‌وه قۆناغه بنجینه‌یه‌یی به‌ژیرخان ناوم برد و تیندا پرۆژه جۆراوجۆره‌کانی ده‌ولەت و نەتوه مانایه‌کیان نای، ئەگەر ئەم قۆناغه له‌بەرچاو نەگرن و ستراتیژیانه ئیشی تیندا نەکەن (حوسین، ۲۰۱۲، ل ۱۷۰).

هه‌ر نوێکردنەوه‌یه‌کی مەنەجه‌کانی خویندن دەپیت ئەوه ره‌چاوێکات، که دەپیت نوێکردنەوه‌یه‌ک پینت ره‌هەندی پراکتیکی زانسته‌کان له‌بەرچاو بکیریت و تا ئەندازه‌یه‌کی زۆریش له سەر‌تاوه خویندکار له سوودی پراکتیکی ئەو زانستانه ئاگادار بکاته‌وه، که فیزیان دەپیت. (عەلی، ۲۰۰۶، لا ۲۰۹)

جاریکی تر ئەوه‌مان بۆ روون و ئاشکرا دەپیت، که پنیوستە بەردەوام فیرگه و مامۆستایانمان بۆ گویکرتن له پینشنازەکان، هه‌ولنی ئەوه بدن بەردەوام به‌گۆیره‌ی تووتینەوه زانسته‌یه‌کان گۆرانکاری بکەن له‌وه وانانەیی، که دادەنریت و به‌رنامه ریژی بۆ ده‌کیریت، واته به‌رنامه‌کان به‌رنامه‌یه‌کی هه‌تا هه‌تای نیب (موحه‌مه‌د، ۲۰۱۹، ل ۱۶۵ - ۱۶۶).

دنیوی رایگه‌یاند، که حه‌قیقه‌تی گشتی بوونی نییه. ئەوهی، که له دیدی یه‌کیه‌که‌وه راست پینت رەنگه له پینش چاوی ئەوهی تر راست نه‌پیت ئەوهی، که دوتی راست بوو رەنگه ئەم‌رۆ چیر راست نه‌پیت. چونکه ژیاان بریتیه‌یه له پەرودەیه‌کی پڕ نەخش و نیکار، که بەردەوام له‌باری گۆراندايه (توماس، ۲۰۰۶، ل ۳۴۷).

له پره‌نسییه‌کانی دنیوی له پەرودەدا بوونی ره‌چاوکردنی جیاوازی پەرودەیه‌یه له نیوان فیرخواراندا، و هه‌لئایان بۆ چالاکي خودی، پنیوسته له‌سەر مامۆستاستا کرداره پەرودەیه‌یه‌کان بقۆزیت‌وه بۆ جولان و چالاکي و گه‌مه‌کردن (أحلام، ۲۰۱۷، ل ۷۴). هه‌ندی بیرو بۆچوونی نهریتی کۆن له‌ناو کۆمه‌لگادا بنجوو بناوای چه‌سپون، که به ئاسانی کۆمه‌ل و پەرودە ناتوانن به‌ر‌به‌ستی بکەن. ئەو خه‌سه‌له‌تەش ره‌چاوکردنی جیاوازی تاکایه‌تیه‌یه، که ئاماده‌باشی هه‌یه له هه‌موو کایه کۆمه‌لایه‌تیه‌یه‌کاندا، به‌تایه‌تی له فیرگه‌کاندا ره‌چاوه‌ی (جیاوازی تاکه‌سییه‌کان) له‌سەر بنه‌مایه‌کی زانستی ره‌چاوناکیریت. به‌لکو ئەو ره‌وشه له‌سەر جیاوازی چینیایه‌تی و کۆمه‌لایه‌تی و ئابوری و جینده‌ری ئەنجام ده‌دریت. ده‌کیریت پەرودە‌کار ره‌چاوی ئەوه بکات، که هه‌یج مرۆفیک له مرۆفیکی تر ناچیت ئەگەر دوانه‌ش بن، لیره‌دا پەرودە‌کار ی به‌سه‌لیقه ره‌چاوی جیاوازی تاکایه‌تی بکات له‌سەر بنه‌مایه‌کی زانستی له‌مامه‌له و شیوازی تایه‌تی هه‌ر فیرخوازێک له‌سەر بنجینه‌ی ئەرك و ماڤدا.

سیسته‌می پەرودەیی، و تیکه‌بشتنی ئییمه له پەرودە‌کردنی مندال، تیکه‌بشتن و سیسته‌میه‌که له‌سەر بنه‌مای وه‌به‌ره‌ینانی منداله وه به‌وه جۆره‌ی، که ده‌مانه‌وئ ئیشده‌کات (سیوه‌یلی، ۲۰۰۸، ل ۱۰۱).

دنیوی، ئەو بۆچوونه‌ی ره‌تکردوه، که پینی وابوو (مندال بۆ قوتابخانه ته‌رخانکراوه)، به‌پینچه‌وانه‌وه دنیوی ئەو بره‌ویه‌ی لا دروست بوو که (قوتابخانه بۆ مندال ته‌رخانکراوه) هه‌ر له‌بەر ئەوه‌شه دنیوی قوتابخانه‌یه‌کی دامه‌زراند به‌ناوی (قوتابخانه‌ی کارگه) (قەرەچەتانی، ۲۰۱۴، ل ۶۸ - ۶۹).

دنیوی جه‌غتی ده‌کردوه له‌سەر ئەوه‌ی (فیرگه له‌پیناوی فیرخوارادایه) نه‌ک (فیرخواز له‌پیناوی فیرگه‌دا) (موحه‌مه‌د، ۲۰۱۹، ل ۸).

مه‌به‌ستی دنیوی له‌م بۆچوونه‌یدا گرنکیدا به فیرخواران ئامانجی سه‌ره‌کی پرۆسه‌ی پەرودە و فیرکردنه، وه ناییت بۆ گه‌یشتن به‌م ئامانجه هه‌یج پاساو و هه‌نجه‌تیک به‌پینت‌تیه‌وه بۆ ده‌سته‌به‌ره‌کردنی ئەم ئامانجه.

جینگای خۆیه‌تی، که ئامازه بۆ ئەو خاله سه‌ره‌کیه‌یه بکەن، که تا ئیستاستا پەرودەیی ئییمه به‌وه پره‌نسیانه‌ی پراکتیزم ناکیریت. تەنها گرنگی ده‌دریت به پەرودە‌کار له‌سەر ئەو وته‌زایه‌ی، که پینان ده‌لپت (المعلم سيد الصف) واته پەرودە‌کار گه‌وره‌ی پۆله و بۆ هه‌یج کەس و لایه‌تیک نییه به‌ر‌به‌چی بداته‌وه. دیاره ئەم نه‌مايشه‌ش له‌شکرێک له فیرخوازی شکست خواردوو به‌ره‌م ده‌هینیت. که دواجار فیرخواز له داهاوتودا ده‌پیت به بارگرانی به سه‌رخۆی و کۆمه‌له‌وه.

3-3 پرۆگرام

پرۆگرام خسته‌پرۆوی ستراتیژی پەرودەیه‌یه، هه‌ولدا نه‌ بۆ گه‌یشتن به (ئامانجه‌کان) و دواتریش به (مه‌به‌سته‌کان) له‌رووی چەندتی و چۆنه‌تیه‌یه‌وه (ئالانی، ۲۰۱۵، ل ۱۷۴۹).

هه‌روه‌ها پلاتیکی دارنیزراوه له‌لایه‌ن لێژنه‌ی بالایی پەرودە‌وه بۆ ئاراسته‌کردنی فیزیوون و فیرکردن، که له ناوه‌رۆکدا هه‌لگری هه‌موو خویندن و چالاکي و شاره‌زایی و کارامه‌یه‌یه، که فیرخواز به‌دهستی ده‌هینیت له ژیااندا.

له ژینگه‌ی فیرگه‌دا پنیوسته ره‌چاوی ده‌رفه‌تی یه‌کسانی به‌نی جیاوازی فه‌راهه‌م بکیریت بۆ گشت فیرخواران بۆ به‌دهسته‌پینانی توانا هزریه‌کان و ده‌رکه‌وتنیان و پینگه‌یشتنیان.

پرۆگرامی پەرودەیی له‌غیراقدا ته‌واو سیسته‌میک ته‌لقینی تۆتالیته‌ری و ئەسه‌پاری بووه و ئەوه‌ندی مرۆفە‌کان بۆ رووه‌پرۆبوونه‌وه‌ی هه‌میشه‌یی رووداوه پینشبنکراو و

٢- بهستی کور و کونگره زانستی وهرزی یان سالانه له لایهن زانکو و په یانگا و دستگا په یوه ندره کان بۆ ههولدان به گورین و ییاداچوو نه وهی په یوه و پروگرامه کانی په روهده و فیکردن له هه ریمدا.

٣- باشتروایه توپیره ران و پسیوران ههوله کانیان بجه نه گه بۆ نه نجامدانی توپیره وهی زانستی له هه ر باه تیک، که په یوه ندى هه بیته به کیشه و ناریشه کانی یواره کانی پرۆسه ی په روهده و فیکردن.

سەرچاوهکان

سەرچاوه کوردیهکان:

پیندرونی، محمهد سالیح (٢٠١٢) رۆلی خیزان و قوتابخانه له ریشه کیشکردنی توندوتیژیا، ج ١، چاپخانهی رۆژههلات، ههولێر.

پهتی، عومەر (٢٠٠٠) سایکولوژیای په روهدهی، گوڤاری رامان، ژماره ٤٥.

توماس، هینزی و توماس، دانالی (2006) به سه رهاته نه مه رکان له فهلسه فهدا، و: دلشاد و کارم، چاپخانهی وهزارهتی په روهده، ههولێر.

حوسین، محمد تهها (٢٠١٨) سایکولوژیای عهقی کوردی، ج ١، چاپخانهی ناوه ندى فیزیون، ههولێر.

حوسین، محمهد تهها (٢٠١٢) دهنگه نه بیستراوه کان، ج ١، چاپخانهی شههاب، ههولێر.

خاتهمی، مه محمود (٢٠١٣) سه ره تاکانی فهلسه فهی هاوچه رخ، و: سه عیدکاتی، چاپخانهی رۆژههلات، ههولێر.

دیویی، جۆن (٢٠١٩) فیکره و کومه لگه، و: جیهاد موحه مده، ج ١، چاپخانهی کارو، سلێمانی.

رهنوف، لوقمان و نه حمده، نارام محمود (٢٠١٧) فهلسه فهی جۆن دیوی، گوڤاری نایدیا، ژماره ٦٠ - ٦١.

سیوهیلی، رینوار (٢٠٠٨) ترسان له فهلسه فه، ج ١، چاپخانهی خانی، دهوک.

سیوهیلی، رینوار، دلیویی، هیوا حاجی، جهمال، نهوزاد (٢٠٠٩) لیبوردیهی و فهلسه فه، ج ١، چاپخانهی هاوسه ر، ههولێر.

سه عید، فایه ق (٢٠٠٤) تیکشکانی به هاکانی خویندکار، چاپخانهی رهخ.

شه ماع، سه لام (٢٠١٨) به نینه کانی ژبانی عهلی وهردی، و: نارام نه مین شوانی، ج ١، چاپخانهی رۆژههلات، ههولێر.

عهدهس، محمهد عبده رجه م (٢٠٠٥) هونه ری وانه گوته وه، و: محمهد سالیح مه لا حه سه ن هوریتی، وهزارهتی رۆشنییری.

عهزیز، هیوا (٢٠٠٨) پراگماتیزم، گوڤاری نوینون، ژ٢.

عهلی، به ختیار (٢٠٠٦) هه ندیک سه رخ ده ربه ری سیستی په روهده و ستراتیژی گورانکاری له م سیسته مه ده، گوڤاری سه رده می ره خه، ده رگای چاپ و په خشی سه رده م، ژماره ٥.

فریری، پاولو (٢٠١٥) پینداکوگی سته ملیکراوان، و: جیهاد محمهد، چاپخانهی سه رده م، سلێمانی.

قادر، ره مبه زان حه مده مین (٢٠٢٠) به ماکانی په روهده ی سه رده م، ج ١، چاپخانهی سایه، سلێمانی.

قه ره جه تانی که رم شه ریف (٢٠١٤) سایکولوژیا و ریککانی وانه وته وه، چاپخانهی په ره میده، سلێمانی.

قه ره داحی، هۆمه ر (٢٠١١) سیستی فیکری، ج ١، چاپخانهی سه رده م.

کوندی، کرمانج (٢٠٠٦) په روهده و لیدان، گوڤاری وسته، ههولێر، ژماره ٢.

لیدمه ن، شقین نه ریک (2014) به رده کانی رۆح، و: فه رشید شه ریفی، چاپخانهی سه رده م، سلێمانی.

لین و. لینکسته ر (٢٠٠٧) خواهه ندى هزری سیاسی، و: کامه ران محمهد پور، ج ١، چاپخانهی رۆژههلات، ههولێر.

ئامیزگه رانی دیویی، بروای به گورانکاری به رده وهام و ساتی بوو، هه روه ها به توپیره وهی تاوتویکردنی بواری رۆژ له دوی رۆژ به جۆره ی، که سه ریا نه لده دات ره زامه ندى ده رده بری. (توپیره وه) به یکی سه ره که وتوو، نه و واتایه ی دۆزیه وه، که کاروباری په یوه ندى به (دۆخیکه ی له جۆری نه و پر سه، که باوه) به جۆرنیک شیکانه وه، که بتوانیت رینگا چاره به یکی گونجاو بۆ چاره سه ری گرفته کان بجه تاره ورو (لینکسته ر، ٢٠٠٧، ل ٥٧٠).

نه گه ر گوران به رمه بنای ژبان بیهت، پیوسته گورینی پرۆگرامی ژبان و په روهده هه رده م له گورانیکی به رده وهام دا بیهت، که بگونجیت له گه ل ناچاره کی میژووی له ژبانه دا، نه و گورانه گه رانه ی، که له رۆژهه لات به گشتی و کوردستان به تایه تی پروده ده ن پیوسته چاویک بگورینه وه به باه تی پرۆگرامی خویندندا به تایه تی وانه ی ئایین. ده کریت خویندنی میژووی ئایینه کان بیهت به به شیک له وانه ی ئایین. دیاره شاره زا بوون له میژووی ئایینه کاندای مینشک و هزری فیکرخواز زیاتر رۆشن ده کته وه له بونیان به تاکیکه ی دویاین و مرۆفیکه ی دروست و لیبوره ده.

ئامانجی دیویی گه رانه وهی بۆ بنیاتنای باشتترین فهلسه فه ی پراگماتیزم، تپروانینیکی فهلسه فه ی هه بووه بۆ په روهده، نه وه بیهش به په رده لادان له سه ره نه فه رۆزکردنی فهلسه فه ی په روهده ی باوو، نه مه ش وایکردوه فهلسه فه ی په روهده که ی جیاواز بیهت له وانی تر، نه وه بیهش به هۆی گوران و دیاریکراوی به رده وهام، مامه له ی کردوه له گه ل پراگماتیزمی ئامرازگه ری بۆ یاره تیدان و بنیاتنای مه شخه لی په روهده ی نوێ، که بگونجیت له گه ل سه روهتی تاک و کومه لگای وابهسته دا (سمیه، ٢٠١٦، ل ٧٦).

بۆ گرنکی پرۆگرام و کاریگه ری له سه ره داهاتووی فیکرخواز ده گه ریتیه وه بۆ زانا (راسل) و بیوییه که پرۆگرام به گشتی کاریگه ری له بیشتری هه به له م قوناغه دا، که پیوسته هه مه چه شن و جۆراوجۆر بیهت، پیوسته له سه ره هار تاکیک، که بزانیته کا یاره تیده ره بۆ دۆزینه وهی ئاراسته و خواسته کان (راسل، بێ سال، ل ٢٢).

دیویی پشان ده لیهت خویندن کولتور نییه به لکو قالیبونه وهی پاربدوه، که ده توانین ئیشو و کرداری ئیستاشی بپه رپه رتین، بۆ نه وهی فیکرخواز له کرداری نه شوونه ما کردنه وه ئاماده بکه یین بۆ داهاتوو (عبید، ٢٠١٦، ل ٦٠)

فهلسه فه ی په روهده ی تهن دروست ناتوانیت بینه بکریت له سه ره ده سه ته واژه ی بریه دار، وه نه به دروشمینک قورسه بیت تیکه بیهتن و پیاده کردنی هه تا له سه ره که سه که خۆشی. به لام په روهده یه که م جار وه له پیهش هه موو شینیک دادمه زریته له تیکه بیهشتینیکی راستو دروست له سه روهتی مرۆفایه تی نه و سه روهشته ی، که په روهده یاران پیاده ده که ن له رینیا په کانی (دیوی، ١٩٦٣، ل ١٨).

ئیشکردن له سیسته می په روهده ریسکینکی گه ره به وه عه قلیکی ئازای ده ویت نه م ریسکه بکات. چوون ریفۆرم هه ر به ته نا گورینی چه ند لاپه ره به که له کینی میژوو یان جوگرافیا یان زیادکردنی وانه به که نییه، ته نانه ت ئالوو گورکردنی باه ته کان و تیکه لکردنی قوناغه کان و زیادکردنی پشوو هکان و نه هیهشتنی تاقیکردنه وه کانی نیوهی سالیش نییه، نه م شینوازه له گورینی میراتیکی سیاسی و له سۆنگه ی پینداویسته مه عریفی و فیکری و ئابووری و کولتوریه کانه وه نییه به قه د نه وهی گورایتیکه له پیناو (گورین) نه وه که له پیناو نوپیوونه وه (حوسین، ٢٠١٣، ل ٩٤).

پیشناره کانی توپیره وه:

١- نه نجامدانی توپیره وهی زانستی زیاتر و گرنکی دان به پرۆسه ی په روهده و فیکردن و چه سه پاندن و جینگریریوونی فهلسه فه ی پراگماتیزم له رووی پراکتیکه وه له هه موو ماریفیه کاندای.

ماسترنامه كان:

- البارعيد الحفيظ، ٢٠٠٩ - ٢٠١٠، فلسفة التربية عند جون ديوي، رسالة الماجستير، كلية العلوم الإنسانية و العلوم الاجتماعية، جامعة منتوري قسنطينة الجزائر.
- بن سلامة أحلام، ٢٠١٦ - ٢٠١٧، أصول فلسفة التربية عند جون ديوي، رسالة الماجستير، وزارة التعليم العالي، الجزائر.
- تيرس حبيبة، ٢٠١١ - ٢٠١٢، فلسفة التربية عند جون ديوي، دراسة تحليلية لعلاقة المدرسة بالمجتمع، (العلوم الاجتماعية - قسم الفلسفة - جامعة وهران).
- خير سمية، ٢٠١٥ - ٢٠١٦، الفلسفة العملية عند جون ديوي، رسالة الماجستير، وزارة التعليم العالي و البحث العلمي، الجزائر.
- صفاء عبيد، ٢٠١٥ - ٢٠١٦، فلسفة التربية عند جون ديوي، رسالة ماجستير، جامعة قاصدي مرباح - ورقلة.
- فلاح عبد الزهرة لازم جبر الكعبي، ٢٠٠٥، منطق البحث العلمي عند جون ديوي، الماجستير فلسفة، كلية الآداب الجامعة المستنصرية.

- محمد مهدي، سماح رافع (٢٠٠١) رينازة هاوچرخه كافي فلهسه فة، و: تاريخ كاريزي، ج ١، هوليتر. محمد مهدي، هيوا (٢٠١٢) فلهسه فة هي پراكاتيك، كوفاري تايدا، زماره ٣٦.
- تالاني، عزيز (٢٠١٥) فلهسه فة هي پروه رده، ج ٢، چاپخانه چوارچرا، سلياني.
- تهلاج، نه محمد عهلى (2008) فلهسه فة هي پروه رده، و: تهها محمد نه مين، دهزگاي چاپ و پخشى سه ردهم، ج 1، سلياني.

سه رچاوه سه رهبيله كان:

- ديوي، جون (١٩٦٢) الطبيعة البشرية و السلوك الانساني، ت: محمد لبيب النجيجي، مؤسسة الحانجي، القاهرة.
- ديوي، جون (٢٠١٥) البحث عن اليقين، و: أحمد فؤاد الأهواني، المركز القومي للترجمة، القاهرة.
- رسل، برتراند (بدون تاريخ) في التربية، ت: سمير عبده، بيروت.
- رشوان، حسين عبدالمجيد أحمد (١٩٨٥) الفلسفة الاجتماعية و الاتجاهات النظرية في علم الاجتماع، ط ١، المكتب الجامعي الحديث. اسكندرية.
- سلطان، محمود السيد (١٩٨٢) ميسرة الفكر التربوي عبر التاريخ، ط ١، دار الشروق، جدة.
- عبدالحفيظ، البار (٢٠١٠) فلسفة التربية عند جون ديوي، جامعة منتوري قسنطينة، الجزائر.
- كرم، يوسف (١٩٦٢) تاريخ الفلسفة الحديثة، دار المعارف بمصر، القاهرة.